

Кольнікова С. (м. Нітра, Словаччина),
Мойжес В.В. (м. Ужгород, Україна)

МОНЕТИ З ПАМ'ЯТОК ПІЗНЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ ЗАКАРПАТТЯ

Рестрація і масове введення до наукового обігу монет у північно-східній частині Верхнього Потісся почалося з кінця XIX ст. У цей час до музейних колекцій надходили, в основному, римські республіканські та імперські номінали. Однак, за винятком трьох золотих монет з курганів н Форнуше, Кальніках і Ключарках (Lehoszky, 1892, old.31,82,91), всі воли були одиничними випадковими знахідками. Більше того, Т.Легоцький (Lehoszky, 1892), а пізніше Я.Ейнер (Eisner, 1933) вказували пункти виявлення монет, але не наводили конкретних даних про номінали. Прикладом може бути цілий ряд знахідок з околиць м. Мукачева, для яких були визначені тільки імператори, що їх випускали, без конкретизації розмірів, ваги та дати карбування екземплярів (Lehoszky, 1892, old.32). Також, значна кількість монет, виявлених під час земляних робіт, розійшлася по рукам, не потрапивши до музейних збірок.

Додаткові дані про нумізматичну колекцію Закарпаття принесли планомірні дослідження пам'яток римського часу археологічною експедицією Ужгородського державного університету в 70 - 80-х рр. XX ст. Її повновили вісім екземплярів з поселень Братово, Дідово, Лужанка, Матієво та Мочола (рис.1) і шість монет з "Signa militaria" (Котигорощо, 1995, с.63) з кургану "Сейпосоньдомб", де в свій час Т.Легоцький виявив грошово-речовий скарб (Lehoszky, 1892, old.67).

На сьогоднішній день вважаємо за можливе провести нумізматичний аналіз нових знахідок, результати якого представлені нижче.

Табл.1. Закарпаття. Монети з пам'яток пізньоримського часу.

№	Ім'я, №	Пункт	Номінал	Матеріал	Вага (г)	Діаметр (мм)
1	7/1 Н	Бакта	Марк Аврелій, денарій, 173 - 174 рр.	Ag	2,33	17 x 19
2	7/2 Н	Бакта	Антонін Пій, денарій, 155 - 156 рр.	Ag	2,17	18
3	7/3 Н	Бакта	Нерон, денарій, 63 - 68 рр.	Ag	2,71	16 x 18
4	7/4 Н	Бакта	Марк Аврелій, денарій, 169 р.	Ag	2,55	18
5	7/5 Н	Бакта	Адріан, денарій, 117 - 138 рр.	Ag, Cu?	0,34	?
6	7/6 Н	Бакта	Фаустіна Старша, денарій, 139 - 141 рр.	Ag	2,85	17 x 18
7	1 Н	Братово	Доміціан, денарій, 92 - 93 рр.	Ag	2,30	19
8	5 Н	Дідово	Адріан, денарій, 119 - 122 рр.	Ag	2,54	19
9	6 Н	Лужанка	Адріан, денарій, 117 - 138 рр.	Ag, Cu?	1,57	18
10	8 Н	Лужанка	Фаустіна Молодша, денарій, 161 - 176 рр.	Ag, Cu?	1,64	18
11	9 Н	Лужанка	Коммод?, денарій, 180 - 192 рр.	Ag, Cu?	1,59	18
12	10 Н	Лужанка	Траян, денарій, 103 - 111 рр.	Ag	2,75	19
13	2 Н	Матієво	Антонін Пій, денарій, 138 - 161 рр.	Ag	2,04	18
14	12 Н	Мочола	Адріан, денарій, 119 - 122 рр.	Ag	2,41	18

1. Бакта (курган "Сейпосоньдомб"). Насип куполоподібної форми діаметром 50 м і висотою 5,5 м від сучасної поверхні, зафіксований Т.Легоцьким у 1879 р. Ним в центральній частині кургану і його підніжжя знайдені шурфи. В ході робіт виявлені грошово-речовий скарб, до якого входили римські срібні і мідні монети Траяна та Коммода (Lehoszky, 1892, old.67; Котигорощо, 2001, табл.1; 2008, с.233).

У 80-х рр. XX ст. експедицією Ужгородського державного університету проведене планомірне дослідження пам'ятки. В західній частині підкурганної площі виявлено три житла латенської доби, біля одного з яких в радіусі 1,5 м знайдено п'ять монет:

1. (7/1 Н) - Денарій Марка Аврелія (161 - 180 рр.), карбувався в Римі в 173 - 174 рр. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, М ANTONINVS AVG TRP XXVIII. Реверс: на землі сидить розвернутий вправо германець і тримає трофеї, IMP VI COS III. Ag, 2,33 г, 17 x 19 мм (RIC III, s.235, §.291) (рис.2, 1; 3, 1).

2. (7/2 Н) - Денарій Антоніна Пія (138 - 161 рр.), карбувався в Римі в 155 - 156 рр. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, ANTONINVS AVG PIVS...PP IMP II. Реверс: Аннона сидить повернута вправо, в руках тримає ріг достатку, у ній знаходиться тодіус, TR POT XIX COS III. Ag, 2,17 г, 18 мм (RIC III, s.56, §.250) (рис.2, 2; 3, 2).

3. (7/3 Н) - Денарій Нерона (54 - 68 рр.), карбувався в Римі в 63 - 68 рр. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, NERO CAES(AR) AVGVSIVS. Реверс: Юпітер сидить повернутий вліво, тримає жезл та блискавку, IVPPITER CVSTIOS. Ag, 2,71 г, 16 x 18 мм (RIC I, s.148, §.45) (рис.2, 3; 3, 3).

4. (7/4 Н) - Денарій Марка Аврелія (161 - 180 рр.), карбувався в Римі в 169 р. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, ANTONINVS AVG TRP XXIII. Реверс: Salus стоїть повернутий вліво, тримає жезл, годує обвитою навколо віггара змія, SALVTI AVG COS III. Ag, 2,55 г, 18 мм (RIC III, s.229, §.207) (рис.2, 4; 3, 4).

5. (7/5 Н) - Бічні уламки денарія Адріана (117 - 138 рр.), карбувався в Римі. Аверс: читається частина легенди A...DRIAN... Реверс: читається - ...PP COS... Ag, Cu?, 0,34 г (RIC ?) (рис.2, 5; 3, 5).

В ході розкопок прилеглої до південно-західного підніжжя кургану площі досліджено три поховання сер. V ст. н.е., в одному з яких виявлена ще одна монета:

6. (7/6 Н) - Денарій Фаустіни I (?140 р.), карбувався в Римі в 139 - 141 рр. Аверс: розвернута вправо голова Фаустіни, FAVSTINA AVGVSTA. Реверс: Юнона стоїть повернута вліво, тримає жертвову посудину та жезл, у ній знаходиться нава, IVNONI REGINAE. Ag, 2,85 г, 16 x 18 мм (RIC III, s.68, §.338) (рис.2, 6; 3, 6).

Всі знайдені на кургані "Сейпосоньдомб" монети, скоріше за все, входили до складу скарбу, більша частина якого була виявлена ще Т.Легоцьким. Судячи з датування номіналів, скарб був заритий наприкінці II ст. н.е.

2. **Братово** (суч. Богар). Дослідження поселення проводилися в 1976 р. Розміщене воно на відстані 1 км на південний-захід від с.Братово, в ур.Потро, на овалному в плані пагорбі (150 x 100 м). В його східній частині закладений розкоп, площею 908 кв. м. У ході робіт зафіксовано дві горизонти. Верхній представляють два житла і два об'єкти, які відносяться до слов'янських старожитностей VIII - IX ст., нижній - п'ять об'єктів римського часу (№1-3, 5-6). В невеликій ямці біля об'єкту 6 знайдена монета:

1 Н - Денарій Доміціана (81 - 96 pp.), карбувався в Римі в 92 - 93 pp. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, IMP CAES DOMIT AVG GERM PM TRP XII. Реверс: розвернута вправо Мінерва стоїть, тримає лит та спис, IMP XXII COS XVI CENS PP. Ag, 2,3 г, 19 мм (RIC s.174, §.172) (рис.2, 7; 3, 7).

3. **Дідово** (суч. Дийда). Поселення виявлене в 1984 р. на відстані 1,5 км на південний-схід від села, в ур.Міц. Площа 90 x 60 м. На розкопаній ділянці досліджено шість будівель, одне житло, п'ять побутових ям та два позажитлових вогнища. В будівлі I знайдена монета:

5 Н - Денарій Адріана (117 - 138 pp.), карбувався в Римі в 119 - 122 pp. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG. Реверс: розвернутий вліво Рах стоїть і тримає жезл та гілку, PM TRP COS III. Ag, 2,54 г, 19 мм (RIC II s.351, §.94) (рис.2, 8; 3, 8).

4. **Лужанка** (суч. Астей). Пам'ятка відкрита в 1988 р. експедицією Угорського державного університету в 1 км на південний-схід від села. Під час розкопок виявлено і досліджено 14 гончарних печей та 11 їх заготовок, чотири житла, сім будівель, п'ять колодязів і більше 20 ям. Встановлено, що пам'ятка є одним із "кущів" великого гончарного виробничого центру в басейні р.Міц. З культурного шару та заповнення об'єктів зібрано більше 1,5 тис. фрагментів кераміки та 43 цілі посудини, а також намистини, штампки, прясельця, глиняні конуси, жорна і чотири монети:

1. (6 Н) - Денарій Адріана (117 - 138 pp.), карбувався в Римі в 117 - 138 pp. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, легенда не читається. Реверс: не читається. Ag, Cu? 1,57 г, 18 мм (RIC ?). Монета знайдена в районі майстерень (п/м) (рис.4, 1; 5, 1).

2. (8 Н) - Денарій Фаустіни II (†175 р.), карбувався в Римі в 161 - 176 pp. Аверс: розвернута вправо голова Фаустіни, (FAV)STINA AVGVSTA. Реверс: Salus сидить розвернутий вліво, голус обвиту навколо вівтаря змію, SALVS. Ag, Cu? 1,64 г, 18 мм (RIC III s.271, §.713). Монета виявлена в припичній ямі печі №7 (рис.4, 2; 5, 2).

3. (9 Н) - Денарій Коммода (176 - 192 pp.), карбувався в Римі в 176 - 192 pp. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, COMM ANT...? Реверс: невизначена постаць стоїть розвернута вліво, ...TRP VIII COS V...? Ag, Cu? 1,59 г, 18 мм (RIC III ?). Монета виявлена в будівлі 2 (рис.4, 3; 5, 3).

4. (10 Н) - Денарій Траяна (98 - 117 pp.), карбувався в Римі в 103 - 111 pp. н.с. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, IMP TRAIANO AVG GER DAC PM TRP. Реверс: Felicitas стоїть розвернута вліво, тримає sabuceus та риг' достатку, COS V PP SPQR OPTIMO PRINC. Ag, 2,75 г, 19 мм (RIC II s.252, §.121). Монета виявлена в ямі №25 (рис.4, 4; 5, 4).

5. **Матієво**. Поселення відкрите в 1979 р. Розміщене в 1 км на північний схід від села, в ур.Лазі. Площа 1,3 га. На ділянці в 476 кв. м досліджені одне житло, три наземні споруди, вісім господарських об'єктів, три вогнища та шиска ям. Знайдена одна монета:

2 Н - Денарій Антоніна Пія? (138 - 161 pp.), карбувався в Римі в 138 - 161 pp.? Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, з легенди читається тільки ...PP TRP... Реверс: Постаць стоїть розвернута вліво, легенда не читається. Ag, 2,04 г, 18 мм (RIC ?) (рис.4, 5; 5, 5).

6. **Мочола**. Поселення відкрите в 1988 р. на північно-східній окраїні села. На площі 276 кв. м виявлена будівля, позажитлове вогнище та 33 ями. В заповненні будівлі була значна кількість ліпної та кружалної кераміки, дві бронзові двочленні фібули і монета:

12 Н - Денарій Адріана (117 - 138 pp.), карбувався в Римі в 119 - 122 pp. Аверс: розвернута вправо голова імператора з лавровим вінком, (IMP CAESAR) TRAIAN HADRIANVS AVG. Реверс: Aeternitas стоїть розвернута вліво, тримає сонце та місяць, злива AETER, легенда навколо PM TRP (COS III). Ag, 2,41 г, 18 мм (RIC II, s.354, §115) (рис.4, 6; 5, 6).

Картографування знахідок монет дозволяє говорити про їх концентрацію в межиріччя Тиси та низь'їв Боржави (рис.1). Цей район в римський час характеризувався підвищеною щільністю населення, зосередження майстерень і промислових центрів, значна кількість імпортичних виробів (Котигорошко, 1993, с.132-134, рис.1).

Виявлені на поселеннях та промислових центрах монети вказують на те, що місцеве населення прийняло римську грошову систему і денарій були залучені до сфери торгово-обмінних операцій в межах внутрішнього ринку (Котигорошко, 2001, с.155). Цьому сприяло входження території, після утворення провінції Дакії (107 р. н.с.), до контактної зони з Римською імперією та встановлення торгових контактів із нею. Значна роль у даному процесі належала промисловим центрам, подібним до заснованого гончарного району Міц. Домінуюча частина його продукції збувалася в середовищі верхньотиського населення. Окремі форми (горцики з гофрованою поверхнею, рифлені кубки та стакани з увігнутими стінками), можливо, виготовлялися на замовлення з віддалених територій, про що свідчить їх відсутність у керамічних комплексах поселень та могильників Закарпаття (Котигорошко, 1993, с.129; 2008, с.260).

Ключові слова: монета, скарб, поселення, промисловий центр, картографування.

Кольнікова С. (м. Нітра, Словаччина),
 Мойжес В.В. (м. Ужгород, Україна)
Монети з пам'яток пізньоримського часу Закарпаття
 (Резюме)

У пропонованій публікації наведений аналіз 14 денаріїв, виявлених археологічною експедицією Ужгородського державного університету на поселеннях пізньоримського часу і в кургані "Сейпосоньдomb" у 70 - 80-х рр. XX ст.

Більшість знахідок визначено II ст. н.е., а картографування свідчить про їх концентрацію в межах річки Тиси та Боржави, в районі зі значною щільністю населення і скупченням виробничих центрів. Ці факти дозволили пов'язати проникнення номіналів у Верхньотисський регіон з періодом піднесення його економіки після входження в контактну зону з римською провінцією Дакія.

Кольнікова Е. (г. Нітра, Словаччина),
 Мойжес В.В. (г. Ужгород, Україна)
Монеты с памятников поздне римского времени Закарпатья
 (Резюме)

В предложенной публикации представлен анализ 14 денариев, обнаруженных археологической экспедицией Ужгородского государственного университета на поселениях поздне римского времени и в кургане "Сейпосоньдomb" в 70 - 80-х гг. XX ст.

Большинство находок определено II в. н.э., а картографирование свидетельствует об их концентрации в междуречье Тисы и Боржавы, в районе со значительной плотностью населения и сосредоточением производственных центров. Эти факты позволили связать проникновение номиналов в Верхнетисский регион с периодом подъема его экономики после входения в контактную зону с римской провинцией Дакция.

Kolnikova E. (Nitra, Slovakia),
 Mozhes V. (Uzhgorod, Ukraine)
Coins from the Monuments of the Late-Roman Period of Zakarpattia
 (Summary)

The analysis of 14 denars which were found out by the archaeological expedition of Uzhgorod national university on the settlements of the late-roman period and in the barrow "Sejposonjomb" in 70 - 80 years of the XXth century is represented in the proposed publication.

Most of the finds was defined by the IInd century AD and cartography signs about their concentration in the country between rivers Tisza and Borzava in

the district with great density of population and concentration of production centers. This fact allowed to connect penetration of the nominals in the Upper Tisza region with period of development its economics after coming into contact zone with Roman province Dacia.

Література

- Котигорошко В.Г. Римские импорты и выделение экономических районов в Верхнем Потисье // ВДИ. - 1993. - №3. - С.121-136.
 Котигорошко В.Г. Фракийцы Верхнего Потисья (III в. до н.э. - IV в. н.э.). - Ужгород, 1995.
 Котигорошко В.Г. Роль монет в системе взаимосвязей Римской империи и населения северо-восточной окраины Карпатского ареала // Саграпата-Карпатыка. Давня історія України і суміжних регіонів. - Ужгород, 2001. - Вип.13. - С.145-158.
 Котигорошко В.Г. Верхне Потисье в давнину. - Ужгород, 2008.
 Eisner J. Slovensko v praveku. - Bratislava, 1933.
 Lehoczky T. Adatok hazánk archeológiaiáboz. különös tekintettel Beregmegyére és (RIC) Mattingly H., Sydenham E.A. The Roman Imperial Coinage I-III. - London, 1968.

Рис.1. Римські денарії на пам'ятках Закарпаття. 1 - Бакта; 2 - Братово; 3 - Ділово; 4 - Лужанка; 5 - Матієво; 6 - Мочола

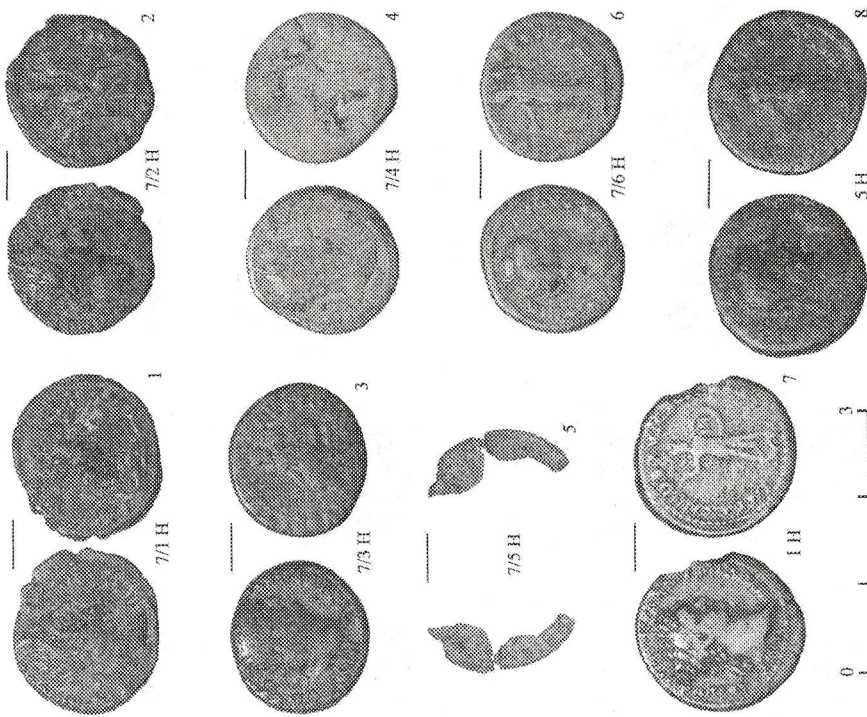
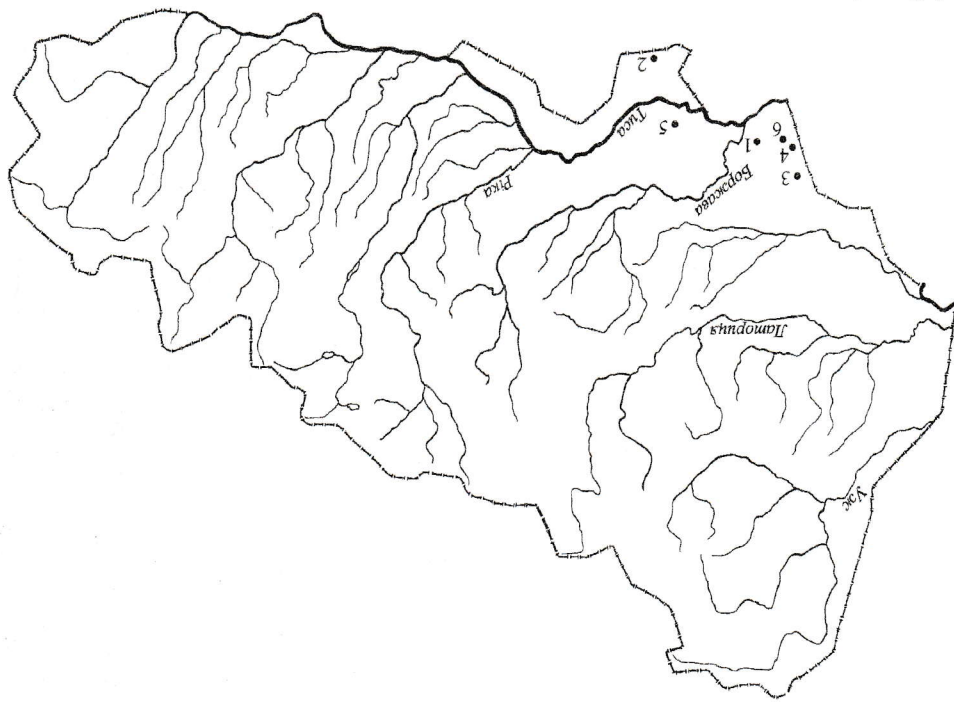

Рис.2. Зскарпантя. Монети 1-6 - Бакта; 7 - Братово; 8 - Ділово.

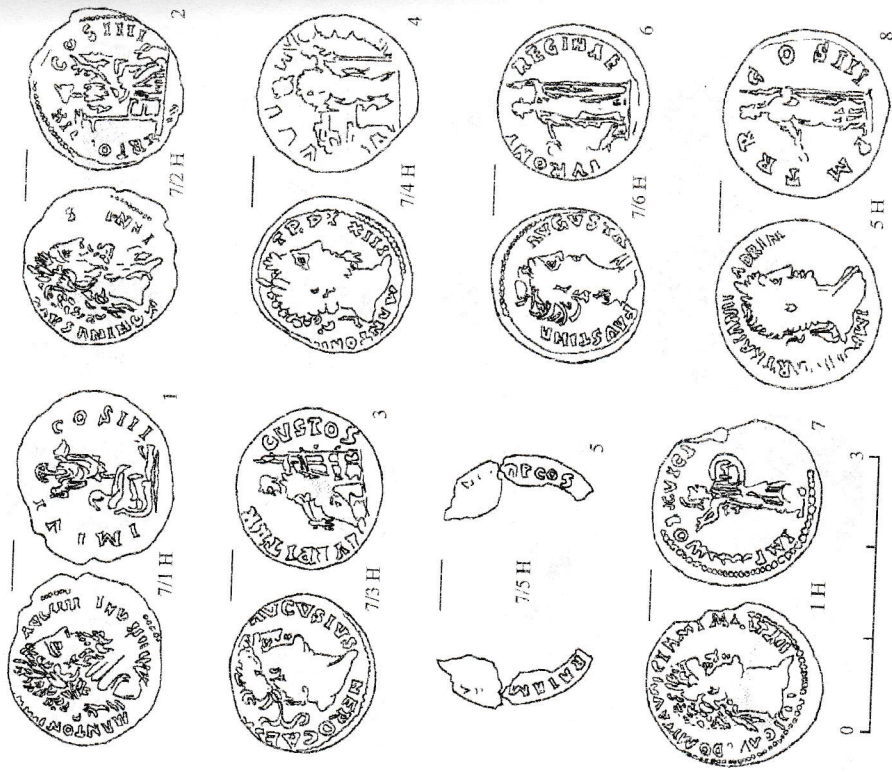

Рис.3. Закарпаття. Монети. 1-6 - Багта, 7 - Братово, 8 - Ділено.

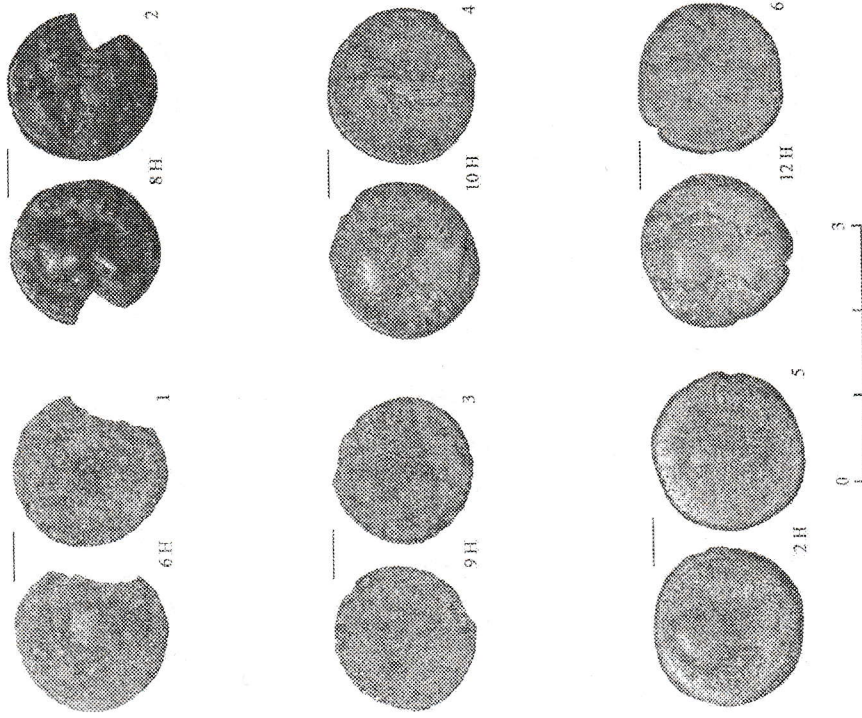

Рис.4. Закарпаття. Монети. 1-4 - Лужанка, 5 - Матієво, 6 - Мехела.

Пробенко І. (Унгват, Україна)

AZ ARAB DIRHEMEK SZEREPE A KÁRPÁT-MEDENCE X SZÁZADI NOMÁD EMLÉKEINEK MEGHATÁROZÁSÁBAN

A Kárpát-medence középkori pénzérméinek gyűjteményében külön csoportot alkotnak a X századi arab ezüst dirhemek, melyek elsősorban a térség északi részén, 23 lelőhelyen fordulnak elő (Немет, 1972, c.218-219; Kovács, 1989, Abb.34) (1 kép).

A dirhemek nyugati elterjedését a kutatók (Кроноткин, 1969-1970, c.229; 1972, c.202; Федан, 1972, c.204) a középeurópai városok és a Rusz közötti kereskedelem fejlődésével indokolják. Ellenben a leletek többsége a Kárpátaljai Huszti járás kincseletén (400 db) valamint néhány, települések területén talált szörványleleten kívül nomád temetkezésekkel hozzáférhető kapcsolatra. Figyelemre méltó az a tény is, hogy a pénzérmék nagy részét másodlagosan, függőként használták fel (át vannak fűrva). Ebből kifolyólag cáfolhatjuk azt az állítást, mely szerint a dirhemek részt vettek volna a Kárpát-medence pénzforgalmában. Megjelenésük valószínűleg a nomád népek beáramlásával hozzáférhető kapcsolatra.

A források elemzése arra utal, hogy a X század folyamán a térség északi részét két nomád törzs szállta meg jelentős időbeli eltéréssel. Az első csoportot a IX század végén - X század elején az ugor törzsek képezték. Az írott forrásokban "türköknek" (Барянополный Константин, 1982, 40), "magyaroknak, hungvárusoknak" (Gesta Hungarorum, 2005, 12-13), "ugoroknak" (Иронис руский, 1989, 11) nevezik őket. A második nomád csoport - a kabarok (X század második fele), melyek Biharban született Konstantin munkájában "kängäri" (Барянополный, 1982, 12; 36), Anonymus gestájában "besenyők" (Gesta Hungarorum, 2005, 57) néven szerepelnek.

Délkelet-Európában a dirhemek megjelenése a nomád törzsek egyikével hozzáférhető kapcsolatra. A térségben fellelhető számanída érmék nagy része Buhara, Szamarkand, Sás, Balkhi és Anderabad pénzverőiben készült a X század közepén (Кроноткин, 1969-1970, c.229; 1972, c.201; Kovács, 1989). A legkésőbb kibocsátott dirhem a csomai temető 3 sírjából került elő és dr. Novák V. (Prága, Nemzeti Múzeum) véleménye szerint I.al-Manszúr (961-976) korából származik.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a kutatók az érmék földbe kerülésének megállapításánál 30-35 (Langó, 2007) sőt 50 évet (Федоров, 1953, c.104-125) ajánlanak a kibocsátás évéhez hozzáadni. Az adott esetben tehát a dirhemek kibocsátásának éve kizárja megjelenésüket a IX század elején a magyar népcsoport beáramlásával, ami a X század régészeti emlékeinek átértékelését vonja maga után, vagyis a lelőhelyek többsége nem a magyar, hanem mint besenyő törzsekkel azonosítható.

Az adott elméletet alátámasztja a dirhemek elterjedésének sémája, melynek értelmében a nomádok beáramlásának útvonala a Fekete tenger vidékéről Volinyon, Moldován és Prikarpattyán keresztül, a hágókon át vezetett

Рис.5. Закарпаття. Монети. 1-4 - Лужанка; 5 - Матієво; 6 - Мюнола.